

Уляна Мовна

movlana@ukr.net

Пасічницькі замовляння у світоглядній традиції українців: магічна влада слова

ABSTRACT. Movna Uljana, *Pasičnički zamovlannja u svitohladnij tradycji ukrajinciv: mahična vlada slova* (Bee-keepers' Spell in Ukrainians' World-View Practice: the Magical Power of a Word). „Poznańskie Studia Slawistyczne” 3. Poznań 2012. Adam Mickiewicz University Press, pp. 113–127. ISBN 978-83-232-2473-0. ISSN 2084-3011.

The article is exposing some results of the study in bee-keepers' spell as a featuring trait of Ukrainians' world-view practice; the present research is the first work of such a kind in the home ethnology. The spell belongs to that sort of ritual text that might be characterized by a vivid and most active speech with its fully evident magical strength. Spell as a genre of folklore refers to peculiar items owing to its archaic nature as well as to utilitarian functionalism, especially verbal destination, unity of sacral and profane articulation. The world-view ground of spell has been always heterogeneous as that originated and developed through the ages with fixing so prime of human world-consciousness as historically later (Christian) epistemological and axiological picture of the reality. In the paper the bee-keepers' spell has been considered because of its religious and magical contents that has quite significant spread so in everyday bee-keeping practice (occasional aspect), as in the contents of yearly religious festivals (the calendar one). The aim of bee-keepers' spell has been getting a concrete practical result, i.e. successful functioning of apiary.

Keywords: spell, bee-keeping, folklore text, world-view, word, action, thinking, utilitarian, Ukrainians

Замовляння як жанр фольклору в силу своєї архаїчної природи, утилітарної функціональності та особливого вербального призначення (діалог Людини з Космосом) належить до того різновиду обрядових текстів, який характеризується живим і найбільш дієвим словом, у якому сповна виявляється його магичність і здатність нав'язати свою волю богам, людям, предметам та явищам навколишнього світу. За своїм глибинним сенсом замовляння як складна

цілісна, самобутня, взаємопов'язана, історично обумовлена тісним зв'язком слова і діла текстова структура, на слухне визначення В. Топорова, є дуалістичним феноменом, основними аспектами якого виступають фольклорність та ритуальність з виходом за тісні рамки календарного чи життєвого циклу та запрограмованості колективних ритуалів¹. Замовляння виникають у людини первісного суспільства на ґрунті дифузного мислення з характерною для нього не розчленованістю уявлень і продовжують творитись у середньовічну християнську феодальну епоху, коли в силу вікової тривкості поглядів, стійкості словесних текстів генеруються аналогічні вербальні формули замовлянь. Саме наявність дифузного мислення і дифузних, не розчленованих уявлень про природу явищ, станів, істот, стихій та речей і обумовило виникнення замовлянь з тісним поєднання у них сакрального і профанного слова. Світоглядна основа замовлянь не становить єдиного концепту, оскільки вони виникали і розвивались упродовж століть й зафіксували як прасвіт людського світовідчуження, так і пізнішу гносеологічну та аксіологічну картину світу.

У фокусі нашого дослідження – українські народні пасічніцькі замовляння, студювання яких автором нині перебуває на початковій стадії і які упродовж десятиліть залишались і продовжують залишатися нині поза пріоритетним тематичним полем вітчизняної етнологічної науки. Свого часу проблематики замовлянь як під загально-теоретичним, так і суто емпіричним (добірки текстів) кутом зацікавлення, звичайно, неоднаковою мірою й з різними дослідницькими завданнями, торкались українські та російські дослідники О. Потебня, П. Чубинський, П. Єфименко, М. Драгоманов, В. Шухевич, М. Сумцов, М. Грушевський, О. Афанасьєв, Ф. Буслаєв, М. Крушевський, Ф. Зелінський, Н. Познанський, В. Петров, В. Топоров та ін. Що стосується безпосередньо пасічніцьких замовлянь українців, їх свого часу призибали А. Богданович, Е. Руліковський, В. Подольський, Д. Яворницький, І. Манжура, Б. Грінченко, Т. Павлевський, О. Ветухов, І. Ковальов, Т. Біленький.

¹ В. Топоров, *Об индоевропейской заговорной традиции (избранные главы)*, в: *Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Заговор*, ред. В. Иванов, Т. Свешникова, Москва 1993, с. 3–5.

Ритуали та більшою мірою супровідні їм господарські замовляння релігійно-магічного змісту, що набули неабиякого поширення як у щоденній виробничій практиці пасічників (оказіональні), так і у контексті відзначення ними річних календарних свят (календарні), є важливою складовою української світоглядної традиції, пов'язаної із народною рецепцією бджоли загалом та магічними способами успішного ведення пасічницького господарства зокрема.

Щоденна виробнича практика включала в себе вибір місця для пасіки та магічні передумови благополучного плекання бджіл (весняний випуск із вуликів, захист від наврочень та нападів чужих бджіл, втеч комах у чужі пасіки, швидке розмноження і принесення щедрого медовзятку).

Щоб не помилитись з вибором придатного для пасіки місця, волинські пасічники на Зачаття св. Ганни (9 грудня) вважали за необхідне йти до схід сонця до криниці, набрати води у новий посуд й прийшовши додому, кропити водою обране місце зі словами: „Як св. Ганна, так і я починаю святе діло”². На Київщині, засновуючи пасіку, бджолярі приносили камінь й закопували в землю посеред неї, промовляючи наступне замовляння: „Як той камінь не може вийти із моєї землі, так і ви, мої бджоли (ім'я), Божою міццю і всіма силами небесними”³. Камінь та земля у замовляннях з прийомом порівняння, володіючи символічним значенням, виступають знаком (маркером) прикріплення бджіл до новоствореної пасіки, яку вони ніколи не зможуть покинути.

При першому весняному випуску бджіл на Закарпатті було у звичай примовляти:

Я вас, пчёлки, пуцаву, абисте газдовали, абисьте рано вставали, другі на вас ся не напушачали і абисьте далеко не ішли. І прошу вас, абисьте у ліс не ішли, бо там почемеритесь, а на поле не ідіть, бо там вас буря уб'є. А прошу вас, пчолки, що свого домовства держітьсья⁴.

А гуцули, виносячи вулики надвір, на „стояне”, випускали бджіл й примовляли до них так:

² И. Ковалев, *Живая летопись волинского пасечничества*, Житомир 1916, с. 7.

³ Т. Беленький, *Народные заклинания над пчелами. Две рукописи XVIII века о пчеловодстве*, Каменец-Подольский 1880, с. 49.

⁴ Ю. Балог, *При витуценю пчол*, „Наш родный край” № 10, 1929, с. 320.

Щоби ти так дбала, як ми дбаємо у своєму господарстві і так аби носила, робила і ви усі до купи, як ми усі в своїй хаті вкупі газдуємо; щоби ти так не крала і чужим медом не радувалася, як я ся не радую тебе на ту дорогу посылати і тобі се казати. Що собі приробиш, то будеш мати, до чужої пасіки тобі не повертати, на кликанє си не дивити, на цвіту си не бити, лишень на цвіту си качити. А ти, старша матко, що ти гадаєш робити? Уже є на дворі літо, треба сі добре обходити, від сьогодні до тижня матківники вробити!⁵.

Ці замовляння, за типологічною класифікацією звертання, побудовані на прямому зверненні до адресата, а в їх основі лежить мисленнєве ототожнення будь-якого явища з персоніфікованою істотою. Архаїчне мислення, що продукує замовляння, не розчленовує істот, речі, дії, її суб'єкти та об'єкти, а також слово, яке настільки ж матеріальне, дієве та істотне, як і кожна річ, істота, дія, тобто для нього характерний принцип всеєдності (єдності людини з природою, взаємопов'язаності реального і мислимого світів, макро- і мікрокосму). У даному випадку маємо звертання (з проханням або запрошенням, але аж ніяк не вимогою чи велінням) до бджіл як до одухотворених істот з проханням сумлінно працювати, носячи мед, не відлучатися занадто далеко від господи, не забирати мед по чужих пасіках, а зосібна до матки з проханням готуватись до подальшого роїння. Керуючись логікою патриципіації, наші пращури розглядали бджіл, які ведуть складний та високоорганізований спосіб життя, як істот, здатних до мислення та самостійних дій; до них зверталися з проханнями, попереджували чи нагадували про певні події. Подібна багатовікова повторюваність аналогічних вербальних формул засвідчує збереження й відтворення в народній свідомості стійких уявлень – реліктів анімістичного підходу до дійсності, а конкретніше фрагментів первісної зоології (вшанування тварин), яка своїми витоками сягає далекого історичного періоду, коли тварин сприймали як антропоморфних створінь, наділених душею, розумом та усвідомленою волею. Дохристиянського походження одухотворення бджіл у замовляннях плавно, еволюційним шляхом на протязі життя багатьох поколінь християнське віровчення замінило сприйняттям їх як вищих сакраль-

⁵ В. Шухевич, *Гуцульщина*, ч. 5, в: *Матеріали до української етнології*, т. X, Львів 1908, с. 234–235.

них створінь, створених Богом, що виробляють свій продукт на Його хвалу та користь людини.

Встановлюючи вулики з бджолами на точки, українські пасічники проголошували наступне замовляння-молитву:

Господи Боже, Сине Божий, стань мені в поміч. Я вас випускаю на білий світ, на красний цвіт, оснований на 4 часті, по півдні і по вітру по страшному крилу по білому перу; так і ви, мої пчоли, ідіте по густі меди, по жовті воски, по часті рої, Господу Богу на похвалу, а мені Рабу Божому (ім'я) на пожиток, і прошу вас летіть соколовими крилами, беріте вовчими ротами: як у воді шука всім риbam страшна, так би ви мої пчоли страшними були чужим пчолам і як риба в море іграла і в ріках гуляла щодня і полудня гуляла, так би ви мої пчоли іграла і гуляла Божим Духом Святим і Святою Тройцею і святих небесних і безплотних сил Михаїла, Гавриїла, Уриїла і Рафаїла, всіх святих і дійством св. Зосима. Амінь⁶.

Подібна молитва було відомою пасічникам Полтавщини при виставці бджіл на пасіки, які при цьому обкурювали кожен вулик ладаном:

Господи! Стань на поміч рабу Божому (ім'я) і всі святії небесні сили, янголи, архангели, херувими і серафими; я вас пускаю на білі цвіти, на всякі цвіти, на всі чотири сторони; на схід, на захід, на полудень, на північ, по всьому світу, по густі меди, по часті рої, Господу Богу на хвалу, господареві вашому на пожиток. Я вас сьогодні, бджоли, благословляю не сам собою, но з Отцем і Сином і св. Духом і Пречистою Богородицею, і зо всіма святими. Ідіть з радістю і повертайтеся скоростію⁷.

Наведені зразки замовлянь-молитов є продуктом тієї історичної епохи, коли людина від усвідомлення всеєдності буття поступово піднімалась на вищий ментальний рівень – рівень ідентифікації

⁶ Малороссийские пчеловодные обряды и заговоры (по рукописи XIX в.), в: Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII Археологического съезда, ред. К. Редин, Харьков 1902, с. 405; Сф. Черкащини: П. Чубинський, *Мудрість віків*, Київ 1995, с. 76–77; Сф. Київщини: Т. Беленький, *ор. cit.*, с. 51; Сф. *З старовини бджільництва*, „Українське бджільництво” № 7, 1908, с. 83; Сф. Чернігівщини: А.В. Гура, *Символика животных в славянской народной традиции*, Москва 1997, с. 477.

⁷ А. Богданович, *Сборник сведений о Полтавской губернии*, Полтава 1877, с. 282.

власної індивідуальності і своєї унікальності як особи через сприйняття своїх особистих богів, а позитивний результат звертання до них досягався внаслідок відновлення порушеної гармонії всесвіту. Особливістю замовлянь-молитов є змішування молитовного звертання до божества, заміненого згодом християнським Богом та святими, а також паралельно до бджіл (дуалізм уявлень заклинача) та порівняння, тобто замовляння, починаючись молитвою, завершувалось порівнянням, у якому важливу роль відігравали засоби заклинань, що носили символічний характер, наприклад соколові крила, вовче горло, щучі зуби та виконувані ними знакові функції стосовно комах.

Для захисту пасічницького господарства від наврочення („лихого ока“) бджолярі-волинці користувались наступними замовляннями: „Тоді той нападе на мою худобу і пошкодить її, як полічить на небі зорі, а на березі лист“ або „Сіль та печина з поганими очима, хто урече, нех йому повилазять очі“⁸. На території Середньої Наддніпрянщини (Київщина, Черкащина) при виставці бджіл від „уроків“ захищались наступними примовками: „Водо Йордано, маєш круті береги і жовті піски, і візьми із моєї севери уроки і урочища, очі і очища. Як огородив Господь небо зірками, а море крутими берегами і жовтими пісками, так огороди, Господи, свири від уроків і урочищ, від очей і очищ, і від злого, і від злої, і всіх помислів злих“ (поширений у замовляннях, що мають значення оберегу, замовляннях з захисною функцією архаїчний мотив тину з формулою „замикання“, „обгородження“, що виникає з прийому мислення, коли в основі співставлення лежить наголос на якісних характеристиках предметного світу, ототожнення конкретного предметного образу з символічним образом замовляння) чи „Водо Йорданко, омиваєш луги, береги, бервіння, коріння, омий моєї бджоли від прозору жіночого, парубочого, дівочого – головки, крильця, утроби, ніжки“ (прийом акумуляції – докладного перелічення усіх видів „прозорів“ з метою їх вигнання)⁹. Коли ж уроки уже подіяли, для їх подальшої нейтралізації на Волині використовували низку інших замовлянь з функцією заклять: „Як ти мені своїм оком в моїй пасіці попеував, то щоб ти сриді дороги сто-

⁸ И. Ковалев, *op. cit.*, с. 9.

⁹ Т. Беленький, *op. cit.*, с. 54–55; Б. Гринченко, *Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях*, Чернигов 1895, вып. 1, с. 281.

літнім дубом став і щоб сриді дороги тоді ти на мої пчоли дивився і їм одрочував як сухий дуб зимою зеленим би став”, „Сіль тобі в очі, камінь тобі на груди, печена в зуби”, „Сіль тобі да печина з твоїми очима, на заворот да в твій рот”¹⁰. Слобожанські бджолярі з цією метою успішно застосовували наведене замовляння-закляття: „Хто з тої сторони йде, сил йому та тичина, та болячка між очима, камінь у груди, а тичина в зуби. Хто сію бджолу урече, так нехай собі надвоє язик пересіче”¹¹. На Півдні поширення набули щоденні вранішні замовляння-молитви, спрямовані на усунення негативного впливу „лихого ока”: „Хто в світі ясніший, хто в морі сильніший, той нашу бджолу урече. Я своєму Господу-Богу молюся, на всі чотири сторони клонюся, щоб чужая бджола нашої матки не займала. А ти, матко-осіянко, рано вставай, на всі цвіти розсилай, щоб було тобі і хазяїнові” чи „Господи милостивий, святая субота, хто вищий єсть неба, хто краший, ясніший єсть сонця, той мою бджолу у день і вночі до півночі урече. Чоловік буде йти – йому сльози потечуть, а мою бджолу всі уроки, пристріти минуть”¹². Призначене для відведення „пристріту” від бджіл заляття з відповідним вербальним посланням його винуватцю ще й сьогодні побутує у господарській практиці пасічників Черкаської Наддніпряни: „Сіль тобі в очі, камінь на груди, а пещериці в зуби, а моїм бджолам нічого не буде”¹³.

Ритуальна заборона задивлятись на бджіл, що летять з пожитком, у цих замовляннях тісно корелює з магією погляду. У міфологічному мисленні очі сприймаються як „вхід” у внутрішнє, заховане, потаємне в людині, в його душу, а в кінцевому підсумку – в інший світ, звужений до меж людського тіла. Погляд трактується як магічний контакт і дія, ним можливо завдати шкоду іншій людині, або її майну, тільки глянувши на неї чи це майно. Око – транслятор потенційної чи вже

¹⁰ И. Ковалев, *op. cit.*, с.10.

¹¹ А. Ветухов, *Из этнографических рукописных материалов предварительного комитета XII Археологического съезда*, в: *Труды Харьковской комиссии по устройству XIII Археологического съезда в Екатеринославе*, ред. Н. Сумцов, Харьков 1905, с. 295.

¹² И. Манжура, *Сказки, пословицы и т.п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губерниях*, Харьков 1890, с. 151.

¹³ Архів Інституту народознавства НАН України (далі: ІН НАНУ), ф. 1, оп. 2., спр. 577, арк. 56.

актуалізованої небезпеки, що таїться у погляді; у цій системі переконань сконцентровано уявлення про матеріальність чи навіть тілесність погляду.

Щоб бджоли з пасіки ніколи не виводились, українські пасічники мали за обов'язок першої неділі кожного місяця просити священика, аби той відлупив воску з миром і оливковою олією від св. Трійці і змішав віск з посвяченими миром та оливою. Цей віск необхідно було віднести увечері до пасіки і покласти на верх першого вулика зі словами: „Як церков Божая без Тройці священної і без мира не може бути ніколи, так би і мої пчоли од Бога мені дані, без моєї пасіки не могли б ніколи інде быть”¹⁴. Це порівняння, без сумніву, виникло під книжним впливом або походить з церковно-богослужбових молитов, оскільки його зміст істотно перегукується з молитвами Требника, тобто замовляння має яскраво виражене церковно-обрядове, апокрифічне підґрунтя.

Календарні свята. У багатьох випадках пасічницькі замовляння носили сезонний характер, будучи приуроченими до певних календарних дат, здебільшого відкриття чи закриття пасічницького сезону та послідовних річних чинностей, виконуваних власником пасіки.

Святий вечір. Українські пасічники на Святий вечір наливали у горщик розведений водою мед й закопували його на покуті під лавою; при цьому хазяїн чи хазяйка, щоб бджоли влітку не покидали пасіку й краще роїлись, приговорювали: „Як в цей Святий вечір збираються до вечері великі, малі, багаті, бідні, ситі, голодні, п'яні, тверезі, так, щоб у моїй пасіці всі бджоли збирались і по уликах сідали”¹⁵. Іншим засобом утримання бджіл у господарстві було закопати у пасіці горщик з вареною пшеницею і щільниковим медом з наступним замовлянням: „Як ця пшениця і цей мед не можуть вийти

¹⁴ E. Rulikowski, *Zapiski etnograficzne z Ukrainy*, в: *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej*, т. III, Краків 1879, с. 118; Cf. Київщини: Т. Беленький, *op. cit.*, с. 55.

¹⁵ В. Подольский, *Пчеловодные поверья. I. Малорусские*, в: *Труды Вольного экономического общества* (далі: ВЭО), Санкт-Петербург 1882, т. I, вып. 2, с. 195; А. Сементовский, *Заметки о народных праздниках*, „Киевские губернские ведомости” № 16, 1850, с. 122; Т. Беленький, *op. cit.*, с. 46; Cf. Кубані: Т. Павлевский, *Народные поверья и заговоры, относящиеся к пчеловодству*, в: *Кубанский сборник*, т. V, ред. А.С. Соброевского, Екатеринодар 1899, с. 5.

з землі, так щоб і мої бджоли не могли повтікати з пасіки”¹⁶. Це приклади паралелістичних двоохлених замовлянь, побудованих з використанням прийому порівняння, в основі яких лежить магічний принцип аналогії. Сутність замовлянь-порівнянь полягає у вербальному чи акціональному зіставленні двох явищ (за схемою „як – так”: перший член заговірної формули те, що порівнюється, другий – те, з чим порівнюється), яке в кінцевому підсумку має тягти за собою реалізацію бажаного в реальності.

Водохреща. Власники бджіл з Середньої Наддніпрянщини, Полісся, Карпат і Прикарпаття, прагнучи, щоб бджолині рої не втікали з їх пасік, а комахи велися, розмножувалися й були здоровими, на Водохреща виконували відповідні ритуальні дії – окроплювали їх свяченою водою¹⁷, яка вважалася панацеєю від усіляких недуг та вроків. У надвечір’я Господнє пасічники Київщини та Черкащини, намагаючись набрати воду першими, примовляли: „Як сього вечора люди тиснуться і радуються до сей святої води, так би тиснулись і радувались мої пчоли, носячи густі меди, жовті воски і як чоловік не обійдеться без сей води, так би мої пчоли не могли обійтись без моєї пасіки”¹⁸. Волиняни водою з трьох „йорданей” кропили вулики з бджолами, примовляючи: „Як вода повна у річці, щоб так була повна пасіка пчіл”¹⁹. Богоявленська (вечірня) вода у замовляннях українців наділена неабиякими цілющими властивостями і особливо корисна для плекання бджіл. Набирали її пасічники, дотримуючись особливих правил – „поперед усіх людей”, примовляючи: „Добрий день, Йордань-водо, Уляно! Благослови сеї води набрати. Очищаєш

¹⁶ В. Подольский, *Пчеловодные поверья...*, ор. cit., с. 195; Т. Беленький, ор. cit., с. 46; Cf. E. Rulikowski, ор. cit., s. 116; Cf. Чернігівщини: П. Ефименко, *Сборник малороссийских заклинаний*, Москва 1874, с. 54; А.В. Гура, ор. cit., с. 466.

¹⁷ Архів ІН НАНУ, ф. 1, оп. 2, спр. 577, арк. 4, 47, 72; Спр. 593, арк. 44; В. Доманицький, *Народний календар у Ровенськiм повіті Волинської губернії*, в: *Матеріали до української етнології*, т. XV, Львів 1912, с. 63; У. Мовна, *Звичаї та обряди українських пасічників Карпат і Прикарпаття (друга половина XIX – початок XX століття)*, Львів 2006, с. 25, 74.

¹⁸ А. Сементовский, ор. cit., с. 137; П. Чубинський, ор. cit., с. 79; Т. Беленький, ор. cit., с. 47; Cf. Чернігівщини: П. Ефименко, ор. cit., с. 53; Cf. Лівобережної України: О. Воропай, *Звичаї нашого народу: етнографічний нарис*, Київ 1991, т. I, с. 252.

¹⁹ І. Ковалев, ор. cit., с. 23–24.

ти своїми джерелами, так очисти від молитвенного Івана бортних бджіл уроки подумані, погадані”²⁰. У замовляннях вода персоніфікується, наділяється власним ім'ям (вода Уляна, Йордань-вода), стає не лише об'єктом, а й суб'єктом магічної дії. Народне світобачення, яке одержало яскравий вияв в наведених замовляннях з паралелістичною формулою, що супроводжували описані катартичні обряди, поєднувало в собі й розуміння реальних пурифікаційних властивостей води, й глибоку, дохристиянського коріння несхитну віру в її цілющу, живильну, охоронну і фертильну силу (захист від хвороб, впливу „лихого ока”, нападу чужих бджіл, прокреативні властивості), супроводжувану усвідомленням магічності замовляння, магічної влади заговірного слова (первісна єдність слова і діла, тексту і обрядового сценарію, функціональна однозначність замовляння та дії).

Св. Олексія. Вранці на свято українські пасічники йшли у стебник до бджіл зі словами наступної молитви:

Добрий день тобі, царице-матко! Хай буде тобі щаслива весна, щасливе літо! Час тобі господарити, лад давати Божим мухам. Святий Теплий Олексю, чоловіче Божий, благослови мої і чужі мухи Божі, і ви, родителі-прародителі наші, наставте на пожиток і на добро наші й Божі мухи: щоб добре роїлися, щоб рої низько сідали й давалися нам до рук, щоб добрий пожиток принесли й нам, і прародителям нашим і Богові; щоб чужі бджоли не нападали; щоб лихі люди зла не наворожили... Царице-матко, будь здорова, наставляй своїх мух на працю!²¹.

Під час відкриття пасічницького сезону волинські пасічники зверталися до Бога з такими замовляннями-просьбами: „Дай, Бог, на цвіт росу, на муху погоду. Робота їм не страшна і соти їх будуть повні”, а при вході на пасіку промовляли: „Як Христос воскрес із мертвих, так і ви бджоли починайте свою роботу”²². Виносячи вулики з бджільника, на Херсонщині брали з собою образ святих Зосима і Саватія, ставили його в дерев'яному кіюті, клали на землю під кіютом

²⁰ Т. Беленький, *op. cit.*, с. 47; *Cf.* із Слобожанщини: М. Драгоманов, *Малоросійские народные предания и рассказы*, Киев 1876, с. 32–33.

²¹ С. Килимник, *Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні*, Київ 1994, кн. II, т. 3, с. 282.

²² И. Ковалев, *op. cit.*, с. 11.

дишель від воза і замовляли: „Як уже цьому дереві на пні не стояти, гілля не пускати, листом не зеленіти, з вітром не шуміти, так і моїй пасіці, моїм роям, до трьох днів з віка не летіти, чужих пасік не шукати, а мене, хазяїна, держатися. Я вас, мої рої, буду в бджільнім домі збирати. Приносьте, бджоли, віск Господові на свічку, а мед людям на пищу”²³. При випуску бджіл на Теплового Олексі пасічники Чернігівщини вирізували посеред пасіки дернину і тричі обходили з нею довкола. За третім разом примовляли: „Як се тая земля не може рушити з ґрунту свого, і мислі тої не має”. Дернину вкладали назад на своє місце і прибивали приколнем, яким прив’язували коней, а коли випускали бджіл крізь шучу голову, примовляли: „Господи, стань ми се на поміч, рабу Божому (ім’я), як тая в морю і ріках буяла і гуляла, і рідная, і плодная була, і як се той шуки боїться всякая риба, пужається і порхається, так би моїх бджіл чужії лякались, пужались і порхали од них, на всякім стріті і на всіх дорогах”²⁴. Інше замовляння при проведенні аналогічних обрядових дій прочитувалось пасічниками Кубані: „Як бджолам цим з-під цього дерну не виходити, так і вам, моїм роям і пароям, із сеї моєї пасіки не утікати”²⁵. Бджолярі також охоче користувались замовлянням, виконуваним на Теплового Олексія і спрямованим на забезпечення здоров’я бджіл: „Свидро і Свирно,дохнув Бог духом своїм на всі сотворіння земні, а ви відпочивайте після духа зимнього на благоухання квітів, на здоров’я роїв, на густі меди, на жовті воски Богу на похвалу, а мені, рабу Божому (ім’я) на пожиток”²⁶. На Черкащині ще донині пасічниками практикується проголошення наступного замовляння-прохання при виставці бджіл на пасіки: „Дай, Господи, нам на прожиття, а тобі, Боже, на радість.

²³ О. Воропай, *op. cit.*, с. 249–250; Сф. Дніпропетровщини: Д. Эварницкий, *Из записной книжки малоруського этнографа*, „Этнографическое обозрение” № 3, кн. 6, 1890, с. 200–201; Сф. Волині: И. Ковалев, *op. cit.*, с. 20.

²⁴ П. Ефименко, *op. cit.*, с. 54–55; Б. Гринченко, *Из уст народа. Малорусские рассказы, сказки и пр.*, Чернигов 1901, с. 81–82; Сф. Черкащини: П. Чубинський, *op. cit.*, с. 76; Сф. Київщини: Т. Беленький, *op. cit.*, с. 48; Сф. В. Подольский, *Пчеловодные поверья...*, с. 197; Сф. Лівобережної України: О. Воропай, *op. cit.*, с. 252. Сф. Національні архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України ім. М. Рильського, ф. 1–4, оп. 32.1, арк. 7.

²⁵ Т. Павлевский, *op. cit.*, с. 6.

²⁶ *Малороссийские пчеловодные обряды...*, с. 409.

Господи, благослови цих бджіл на добро усім людям, щоб було і людям, і панам, і нам”²⁷.

Благовіщення. Замовляння використовувались й під час першої у новому пасічницькому сезоні весняної загодівлі бджіл. Всенощну проскуру та оливкову олію приносили на Благовіщення у пасіку й намазували нею вулики зі словами: „Господи Боже, коли благовістив Архангел діві зачаття, і зачати предвічне слово, так благослови і моїм бджолам зачати діло робити на часті рої, на густі меди, від вологи земної, і від роси небесної, і від всіх зел квітучих” пасічники Лівобережної України²⁸. Українські бджолярі Курщини (Слобожанщина) загодовували комах перетертою благовіщенською проскуркою, змішаною з горілкою та мураками, примовляючи: „Так як мурахи плодяться і водяться і довіку не переводяться, так би моя бджола плодилась, водилась і довіку не переводилась хрещеного, молитвеного, породженого раба Божого (ім’я)”²⁹. Накришивши благовіщенську проскуру у мед, повсюдно в Україні нею годували бджіл, примовляючи: „Годуйтеся мої бджоли, Божі робітниці. Вам прийшло число іти дбати, густий мед робити, часті рої пускати, жовтий віск робити Господу Богу на хвалу, а миру християнському на користь”³⁰. На Київщині вперше загодовуючи бджіл хлібом із льодом та ситою пасічники захищалися від „уроків” наступним замовлянням: „А тому чоловіку кожному, хто би мав злу думку на мої бджоли (ім’я), нехай замерзнуть лукаве серце і його лукаві уста”³¹. У цьому випадку рот („лукаві уста”) нарівні з недоброзичливими очима виступав транслятором „уроків”, каналом одностороннього зв’язку зі злом, шляху, який веде до кожної людини і до всього, що їй належить. Цим каналом потенційно може транслюватися будь-яка негативна інформація, тобто спричинитися будь-яка шкода.

²⁷ Архів ІН НАНУ, ф. 1, оп. 2, спр. 577, арк. 50.

²⁸ О. Воропай, *op. cit.*, с. 253–254.

²⁹ В. Подольський, *Из Суджанского узда Курской губернии*, в: *Труды Вольного экономического общества*, т. 1, вып. 2, ред. А.В. Советов, Санкт-Петербург 1882, с. 198.

³⁰ В. Подольський, *Пчеловодные поверья...*, с. 197.

³¹ Т. Беленький, *op. cit.*, с. 67. Cf. Черкащини: П. Чубинський, *op. cit.*, с. 80.

Великдень. Пасічник-гуцул на Великдень приносив бджолам шматок свяченої паски у пасківнику, яким стукав до голови вулика, промовляючи:

Чи ти, матко, спиш, чи чуєш ? Уставай, бо Сус Христос воскрес ! Йик я тебе не забув, свяченої дори тобі даю..., аби ти йшла по світі старати, по всему світу і по всему цвіту..., абис була цвітна, йик цвіт, кижка з вошиною, йик я здоров, абис несла меду на собі, йик я несу дору, абис віск робила Богови на віддяку, Сусови Христови на посвіт, абис робила мід собі на уживане, людем на спомагане; аби ти 12 роїв пустила, а від мене пороженого абис не втікала. Абис сі так тримала пасіки, йик сі тримає цеса дора мене!³².

А у рукописній „Науці про пасіку і бджіл” селянина Боніфата Семерика з м. Шендерівки (тепер села на Черкащині), щоб рої прибували у пасіку, рекомендувалося пасічникам в день Воскресіння Христового взяти у церкві дару зі словами: „Як до священика люди тиснуться і радуються, до тої дари йдучи, так би ся мої пчолы тиснулися й радовалися, матки і роєви, до моєї пасіки, йдучи до мене, раба Божого (ім'я)” й принести у її пасіку і дарою, змішаною з паскою, натерти всі вулики³³. В уявленнях заклинача бджола як посланий Богом людині дар на „пожиток і користь” уподібнювалась до самої людини – як з людьми, з бджолами господар пасіки вітався на Великдень, завітавши до них з паскою і дарою.

На Черкащині практикувався й інший варіант пасічніцького замовляння, з виголошенням якого тричі обходили пасіку: „Як кожний з Божого дому радується і веселиться по благословенні єврейському, візьме кожний свою паску і біжать всі християни по домах своїх, – так би мої бжолы радувались і веселились і умножались у моїх бжол рої”³⁴. Кубанські бджоларі, згідно рукописної „Настанови для тих, хто тримає бджіл”, аби забезпечити збереженість комах у господарстві, другого дня Пасхи обходили навколо пасіки зі словами: „Як мир

³² В. Шухевич, *Гуцульщина, ч. 4, в: Матеріали до української етнології*, т. VII, ред. Х. Вовк, Львів 1904, с. 237.

³³ П. Чубинський, *op. cit.*, с. 84; Cf. Чернігівщини: П. Ефименко, *op. cit.*, с. 56. Cf. Лівобережної України: О. Воропай, *op. cit.*, с. 254; Cf. Київщини: Т. Бельський, *op. cit.*, с. 56.

³⁴ П. Чубинський, *op. cit.*, с. 84.

християнський ніде не може обійтися без святого мира, так і ви, мої бджоли, не могли би обійтися без мене”³⁵. Наведені замовляння з формулою порівнянь церковно-обрядового змісту, у якому фігурує християнська атрибутика (паска, миро) виникли під безсумнівним впливом книжної культури (особливо це стосується рукописного кодексу пасічницьких настанов), яка творилась за посередництвом християнської доктрини, та перегукуються з церковно-богослужбовими молитвами, вміщеними у Требнику.

Зачаття св. Ганни. У цей день, прийшовши у погріб до бджіл зі свяченою водою, українські пасічники примовляли:

Свидро і Свирнородашно, матушно і фириянна, починається не сама од себе, а од Отця, і Сина, і св. Духа, днесь бо есть св. Зачатіє і св. Анни еже зачат пресвятую діву Бога нашого матір, а яви же і ти мудрість Божію, зачинай на діло своє чисте, на густі меди, на жовті воски Господу Богу на похвалу, а мені рабу Божому (ім'я) на пожиток і кропили нею усю пасіку³⁶.

Бджолярі Кіровоградщини на Зачаття св. Ганни купували рибу, виймали її печінку, відрізали голову і варили у воді; відваром кропили пасіки, приговорюючи: „Щоб у моїй пасіці рої зачинались і бджоли, як риба, розмножувались”³⁷.

Дослідження замовлянь як найархаїчнішого виду фольклорного тексту, що відображають рівень свідомості людини на ранніх стадіях її розвитку, дозволяє пізнати реліктові світоглядні феномени і констеляції, духовні надбання, способи мислення і візії конструювання навколишнього світу наших далеких предків, принципи функціонування й базові константи архаїчної свідомості, а тим самим у кінцевому підсумку долучитись до створення повноцінної світоглядної і аксіологічної картини традиційного буття українського етносу. У цьому аспекті не становлять винятку й замовляння, пов'язані з забезпеченням успішного функціонування пасічницького господарства

³⁵ Т. Павлевский, *op. cit.*, с. 7.

³⁶ *Малороссийские пчеловодные обряды...*, с. 407; cf. Чернігівщини: П. Ефименко, *op. cit.*, с. 53; cf. Київщини: Т. Беленький, *op. cit.*, с. 67; cf. Е. Rulikowski, *op. cit.*, s. 115-116; cf. Кубані: Т. Павлевский, *op. cit.*, с. 4.

³⁷ В. Ястребов, *К поверьям относительно пчел*, „Киевская Старина” т. LVII, 1897, с. 65.

з їх внутрішньою обґрунтованістю, цілісністю, цілеспрямованістю на досягнення конкретного практичного результату. Висловлені пасічниками в контексті проголошення замовлянь звернення до Бога, святих та бджіл у формі прохань, виконання яких мало на меті сприятливо вплинути на ріст продуктивності та забезпечення стабільності пасічницької галузі, виразно задекларовує дуалістичне сприйняття комах, що висвічує накладання на світоглядну матрицю двох різночасових пластів. Глибинну верству складають архаїчні народні вірування, що дають змогу трактувати бджіл як рівних людині партнерів по діалогу, в яких бринять приглушені нотки первісних теротеїстичних уявлень. Сутність темпорально пізнішого шару замовлянь, адресованих бджолам, виповнює домінуюча у них християнська ціннісна орієнтація, згідно з якою комах розглядають як святих створінь, прилучених до релігійного трибу життя народу, котрі працюють на хвалу Богу й беззастережно виконують Його волю.

